

UDK 347.639 (497.5) (091)
Izvorni znanstveni članak

Marija Karbić

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod)

ŠTO ZNAMO O NEZAKONITOJ DJECI U GRADSKIM NASELJIMA U MEĐURJEČJU SAVE I DRAVE TIJEKOM SREDNJEG VIJEKA?

U radu se na temelju analize pravnih odredbi, te sudskih i posjedovnih spisa nastalih u gradovima na području između rijeka Save i Drave nastoji progovoriti o položaju nezakonito rođenih u ovim naseljima tijekom srednjeg vijeka. Razmatra se i položaj nezakonite djece prema Tripartitumu. Govori se o ograničenjima koje je takvo rođenje donosilo (npr. u nasljeđivanju), ali i o brizi za nezakonitu djecu. Pažnja je poklonjena i pojavi čedomorstva, te njegovu kažnjavanju.

Problem nezakonite djece bio je prisutan u svim srednjovjekovnim društvima. Svugdje i u svim slojevima stanovništva dolazilo je do nedozvoljenih seksualnih veza i do rađanja nezakonite djece kao posljedice takvih veza.¹ Na pitanje koliki je bio udio rođenih iz nezakonitih veza u ukupnom stanovništvu u srednjovjekovnim društvima, nije jednostavno odgovoriti.² U svakom se slučaju mora uzeti u obzir da je udio nezakonito rođene djece u populaciji značajno varirao s obzirom na geografsko područje, na društveni sloj i na razdoblje.³ S obzirom na prirodu vrela kojima raspolažemo, nemoguće je utvrditi koliko je nezakonito rođenih bilo u gradskim naseljima na prostoru između Save i Drave tijekom srednjeg vijeka. Ipak, moguće je nešto reći o njihov

¹ O nezakonitim u njemačkim zemljama vidi npr.: Karl Borchardt, "Illegitime in den Diözesen Würzburg, Bamberg und Eichstätt", *Illegitimität im Spätmittelalter* [ur. Ludwig Schmugge] (München, 1994), 239-273, a za Englesku: Michael M. Sheehan, "Illegitimacy in Late Medieval England. Laws, Dispensation and Practice", *Illegitimität im Spätmittelalter* [ur. Ludwig Schmugge] (München, 1994), 114-121. Od hrvatskih zemalja dosad se pisalo o položaju nezakonite djece u dalmatinskim gradovima. Usp. Neven Budak, "Struktura i uloga obitelji serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu", *Starohrvatska prosvjeta* 14 (1984), 353-355; Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad* (Dubrovnik, 1994), 108, 115-119.

² O problemima utvrđivanja broja nezakonito rođenih i njihovog udjela u populaciji vidi: N. Bulst, "Illegitime Kinder – viele oder wenige? Quantitative Aspekte der Illegitimität im spätmittelalterlichen Europa", *Illegitimität im Spätmittelalter* [ur. Ludwig Schmugge] (München, 1994), 21-39.

³ U 16. st. u Straßburgu nezakonito rođeni čine tek oko 1% rođenih, dok ih je u isto vrijeme u Sieni bilo 10% (Bulst, "Illegitime Kinder", 30).

položaju i posljedicama koje je za život pojedinca imala činjenica da je rođen iz nezakonite veze.

Pokušavajući odgovoriti na pitanje kakav je bio položaj nezakonite djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave, koristila sam dvije vrste izvora: a) pravne odredbe i b) dokumente nastale tijekom svakodnevnog života, kao što su to sudski i posjedovni spisi.

Među izvorima prve grupe treba istaknuti Iločki statut,⁴ dok su unutar druge grupe najbrojnija vrela nastala u zagrebačkom Gradecu, koja su objavili I. K. Tkalčić i E. Laszowski.⁵ Osim Gradeca obilnija je građa sačuvana još iz Varaždina. Od ondje nastalih vrela, za ovo su istraživanje najznačajniji gradski zapisnici koji donose podatke o poslovanju i nasljeđivanju, ali i o sudskim procesima. Varaždinski gradski zapisnici sačuvani su za razdoblje 1454.-1464. i 1467.-1469.⁶ te godine 1587.-1589., 1592.-1596. i 1597.-1602.⁷

Govoreći o nezakonito rođenima u gradskim naseljima međurječja Save i Drave, osvrnut ću se i na položaj nezakonite djece u općem ugarskom i slavonskom pravu. Iako se pravni sustav ovdašnjih gradskih naselja razlikovao od općeg prava koje je vladalo izvan gradskih zidina, na području županija, ipak se i gradsko pravo razvijalo u okviru iste šire zajednice, pod vlašću iste krune, te se može očekivati utjecaj općih shvaćanja na gradsku sredinu.⁸

⁴ Iločki statut se sastoji od pet knjiga od kojih je prva privilegij koji je Nikola Iločki podijelio Iloku u drugoj polovini 15. stoljeća, a preostale četiri čine, uz još neke dodatke, pravne odredbe osam ugarskih gradova (Budim, Pešta, Košice, Bardejov, Trnava, Bratislava, Prešov i Šopron). Ovi su gradovi, zajedno s još nekima, činili skupinu tavernikalnih gradova. Budući da sadrži odredbe tavernikalnog prava, Iločki statut važan je izvor pri proučavanju slavonske i ugarske pravne prošlosti općenito. Iločki statut je potvrdio kralj Ludovik II. 13. XII. 1525. godine. Opširnije o tavernikalnom pravu i tavernikalnim gradovima vidi: Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo* (Zagreb, 1996), 286-287; Teodora Shek Brnardić, "Tavernik, tavernikalni sud i tavernikalno pravo", *Arhivski vjesnik* 40 (1997), 179-198, a o Iločkom statutu u: Andrija Zdravčević, *Iločki statut iz 1525. godine i njegova nasljednopravna regulacija*, doktorski rad (Osijek, 1992); Lujo Margetić, "Iločka pravna knjiga (tzv. Iločki statut)", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 44/1-2 (1994), 93-116; D. Vitek, *Društveni odnosi u srednjovjekovnom Iloku prikazani Iločkim statutom iz 1525. godine*, magistrski rad, (Zagreb, 2000); Darko Vitek, "Struktura i izvorište teksta Iločkog statuta", *Scrinia Slavonica* 1(2001), 404-420.

⁵ I. K. Tkalčić – E. Laszowski, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba (Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae)*, sv. 1-16 (Zagreb, 1889-1939) [dalje MCZ]. Iako u ovim vrelima postoje praznine, a i zapisi su često veoma šturi, *Povjestni spomenici* nam pružaju mnoštvo dragocjenih podataka o životu Gradeca od 13. do 16. stoljeća.

⁶ Objavljeni su u: Z. Tanodi - A. Wissert, *Povjestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina*, 2 sv. (Varaždin, 1942.-1944.) 2/1. [dalje Tanodi].

⁷ Objavljeni su u: J. Barbarić et al., *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina*, sv. 1-3 (Varaždin, 1990-1992) [dalje ZPGV].

⁸ Treba napomenuti da se izvangradsko županijsko pravo koje je vladalo od Požeške kotline na istok razlikovalo od prava koje je vladalo zapadno od Požeške kotline. Prvo od njih bilo je praktično istovjetno općem ugarskom pravu, dok se drugo u nekim crtama razlikovalo od ugarskog prava. O odnosu općeg ugarskog i slavonskog prava vidi: Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko, 277-278; Zagreb i Slavonija. Izbor studija* (Zagreb-Rijeka, 2000),

Važan izvor za opće ugarsko pravo predstavlja *Tripartitum*, zbornik ugarskog općeg prava, koji je sastavio je István Verbőczy početkom 16. stoljeća.⁹

Prema *Tripartitumu* nezakonitom su djecom smatrana djeca neudanih majki, kao i djeca rođena više od 300 dana nakon smrti muža, a zakonita su bila djeca rođena najranije 182. dan nakon vjenčanja ili najkasnije 300. dan nakon muževe smrti.¹⁰ Zakonitom su djecom smatrana i ona rođena u putativnom braku (*matrimonium putativum*), tj. braku koji zbog postojanja neke zapreke nije valjan, ali prilikom njegova sklapanja jedan ili oba bračna druga nisu znala za rečenu zapreku.¹¹

Nezakonita djeca mogla su biti *naturales* (rođena ili od neudane žene ili od udane žene, ali van zakonskog roka), *spurii* (rođena od prostitutke), *adulterini* (začeta u preljubu), *incestuosi* (rođena iz veze pobočnih rođaka), *sacrillegii* (ona kojima je jedno od roditelja vezano zavjetom čistoće) i *nefandi* (koja potječu iz veze ascendentata i descendentata u izravnoj liniji).¹²

Nezakonito rođena djeca bila su tijekom srednjeg vijeka ograničena u svojim pravima. Ona npr. nisu mogla primiti sveti red, tj. postati svećenicima,¹³ a nezakonito ih je rođenje moglo onemogućiti i da budu članom ceha,¹⁴ što je bio slučaj i u gradovima na prostoru između Save i Drave. Prema pra-

281. O različitim utjecajima na pravo slavonskih gradova vidi: Magdalena Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti Zagreba (13.-16. stoljeće)* (Zagreb, 1998), 64-72; Margetić, *Zagreb*, 194-199, 203-216.

⁹ Opširnije o *Tripartitumu* vidi: Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita* (Zagreb, 1929); Janos M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert* (Wiesbaden 1973), 74-79, 121-123.

¹⁰ Antun Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest* (Zagreb, 1990), 367.

¹¹ Lanović, *Privatno pravo*, 133, bilj 216.

¹² Lanović, *Privatno pravo*, 133, bilj 217.

¹³ Godine 1078. koncil u Poitiersu zaključio je *ut filii presbyterorum et ceteri ex fornicatione nati ad sacros ordines non promoveantur*, a Gratianov dekret kaže da *presbyterorum etiam filii ad sacra officia non sunt admittendi*. Usp. Peter Landau, "Das Weihehindernis der Illegitimität in der Geschichte des kanonischen Rechts", *Illegitimität im Spätmittelalter* [ur. Ludwig Schmugge] (München, 1994), 46, 50. Iako je prevladalo mišljenje da nezakonita djeca ne mogu primiti sveti red, pojedini su teolozi smatrali da to nije ispravno, pri čemu su se pozivali i na sv. Jeronima koji je upozorio da je prema rodoslovlju u Matejevom evanđelju (Mt 1,3) i sam Krist vukao podrijetlo od Faresa, nezakonito rođenog sina Jude i Tamare (Post 38, 25) (Landau, "Das Weihehindernis", 46-47). Nezakonita su djeca mogla postati svećenicima, ako bi dobila dispenu. U Norveškoj i Švedskoj zabilježeni su početkom 14. stoljeća svećenici, nezakoniti sinovi svećenika (James A Brundage, *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe* (Chicago, 1987), 474).

¹⁴ O prisutnosti takvog stava u njemačkim zemljama vidi: Knut Schulz, "Die Norm der Ehehlichkeit im Zunft- und Bürgerrecht spätmittelalterlicher Städte", *Illegitimität im Spätmittelalter* [ur. Ludwig Schmugge] (München, 1994), 67-83. Čak je i brak s nezakonito rođenom osobom mogao majstoru stvoriti probleme. O tome svjedoči i odluka frankfurtskog gradskog vijeća iz 1455. godine, kojom je vunarima zabranjeno da iz obrta isključe majstora koji se oženio nezakonito rođenom djevojkom. Cehu je pritom ipak dozvoljeno da toj ženi zabrani učešće na svečanostima (Schulz, "Die Norm", 71).

vilima gradečkog krojačkog ceha iz 1447. kandidat za majstora mora dokazati da je sin zakonitih roditelja.¹⁵ Isto tako, statut križevačkog ceha bravara i ostrugara iz 1510. traži da budući majstor bude zakoniti sin.¹⁶ I u pravilima gradečkog zlatarskog ceha iz 1519. traži se da kandidat za majstora pokaže list kojim će dokazati da je rođen u braku sklopljenom prema odredbama Crkve, a i dječak koji želi učiti zlatarski zanat mora dokazati da je rođen u braku, od poštenog oca i poštene majke.¹⁷ U statutu varaždinskog ceha tkalaca iz 1561. stoji da se prilikom primanja u ceh budućeg majstora treba pitati je li *iz postenoga zakona rogien*, te da nijedan majstor ne smije primiti naučnika ako ovaj nije *iz postene posztelie porogien*.¹⁸

Položaj nezakonite djece otežavala je i činjenica da su njihova prava bila ograničena i u nasljeđivanju. Crkveni reformatori 11. stoljeća nastojali su potisnuti praksu koja je dopuštala nezakonitoj djeci da sudjeluju u nasljeđivanju, te im je to dobrim dijelom uspjelo.¹⁹

Prema *Tripartitumu* nezakonita djeca nisu imala nasljedno pravo ni iza oca ni iza majke,²⁰ a ni u ugarskim ni u slavonskim gradskim naseljima nezakonita djeca nisu imala udjela u nasljedstvu.²¹ O tome govori i posebna odredba Iločkog statuta:

Quod filii naturales non habent partem cum filiis legitimis in hereditatibus

Item, Si quis habeat legitimum vxorem, ex eaque suscitauerit filios legitimos, Ante vero coniugium tenuerit concubinam, que genuerit sibi filios naturales, et in vltimis testari volens, filiis naturalibus cum filiis legitimis hereditates relinquat, ita, vt equaliter sorciantur partem in possessionibus hereditariis, Antiqua requirente Ciuitatem consuetudine

¹⁵ Rudolf Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj* (Zagreb, 1994), 200.

¹⁶ Horvat, *Povijest trgovine*, 202. Pravila ovoga križevačkog ceha preuzeo je gradečki ceh bravara, kovača, ostrugara i mačara (1521.) Usp. Ivan Krstitelj Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima*, (Zagreb, 1999), 23. U pravilima gradečkog ceha stoji da budući majstor mora biti *de honesta parentela et ex legitimo thoro ortus ac progenitus* (MCZ III, 211).

¹⁷ Horvat, *Povijest trgovine*, 206.

¹⁸ Mirko Androić, “‘Nauvka tkalechkoga mestre modussi nauade, red, szloboschine y prauicze’. Pravila ceha tkalaca u Varaždinu iz godine 1561. na hrvatskom jeziku”, *Arhivski vjesnik* 10 (1967), 65.

¹⁹ James A. Brundage, *Medieval Canon Law* (London-New York, 1997), 90. Ipak, treba reći da su i stručnjaci za kanonsko pravo dozvoljavali da se manji iznosi mogu oporučno ostaviti i nezakonitoj djeci. Crkveni su sudovi zastupali stav da roditelji moraju i nezakonitoj djeci osigurati ono što je nužno za život, te su zabilježene presude u tom smislu. Dosuđena sredstva nisu bila velika, ali je odluku suda pratila i prijetnja sankcijom ako se nalog ne izvrši (Brundage, *Law, Sex*, 480).

²⁰ Dabinović, *Hrvatska državna*, 397. Lanović, *Privatno pravo*, 309.

²¹ Za Budim usp. Néda Davori Relković, *Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht)* (Budapest, 1905), 137.

*filiis naturales non possunt habere partem cum filiis legitimis, non obstante testamentaria dispositione, quoquo modo vel per quempiam facta.*²²

Prema tome, po odredbi Iločkog statuta nezakonita djeca nisu, ukoliko je ostavitelj imao zakonite djece, mogla naslijediti dio u nasljednim posjedima (*in possessionibus hereditariis*) ni u slučaju ako bi ostavitelj to želio i učinio oporuku u tom smislu.

Iako u odredbi nije izričito rečeno što se događa u slučaju kad ostavitelj nema zakonite djece, vjerojatno ni tada nezakonita djeca nisu imala nasljedno pravo *in possessionibus hereditariis* budući da usprkoj krvnoj vezi nisu smatrana dijelom obitelji, a na nasljedne posjede pravo polažu u prvom redu članovi obitelji. U slučaju kad nema nasljednika prvog reda, nasljedne posjede baštine oni iz drugog nasljednog reda, a ako nema ni njih, oni iz trećega. Nezakonita djeca, prema tome, ne bi mogla baštiniti nasljedna dobra ostavitelja dok god postoji zakoniti nasljednik bilo kojeg reda. U slučaju da ne postoji zakoniti nasljednik, ostavitelj je imao pravo slobodnog raspolaganja i pokretnom i nepokretnom imovinom, te su tada nezakonita djeca imala jednako pravo nasljeđivanja kao i svatko drugi kome bi ostavitelj oporukom ostavio svoja dobra.²³

Što se tiče stečenih dobara, budući da je prema odredbi Iločkog statuta ostavitelj njima mogao slobodno raspolagati,²⁴ i nezakonita su ih djeca mogla baštiniti ako je ostavitelj to želio.

Iako su zakonske odredbe nastojale ograničiti prava nezakonitih potomaka, očevi su u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije ipak o njima vodili brigu, što je i razumljivo stoga što su često nezakonita djeca bila plod ljubavi.²⁵ Na posredan način o brizi roditelja za nezakonitu djecu svjedoči i Iločki statut svojom zabranom da nezakonita djeca imaju dio u nasljeđivanju nasljednih posjeda. Potreba da se naglasi da se nezakonitoj djeci ni oporukom ne mogu ostaviti nasljedna dobra, upućuje na postojanje pokušaja da se to učini.

²² R. Schmidt, *Statut grada Iloka iz godine 1525.*, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium 12 (Zagreb, 1938) [dalje: *Iločki statut*], knj. IV, gl. 15, str. 69.

²³ Usp. Zdravčević, *Iločki statut*, 110-111. O nasljeđivanju *hereditates avitae et paternae* u Iločkom statutu vidi i: Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 287-289.

²⁴ *Item, Si quis habens hereditates, ac res immobiles, cuiuscunque generis existant, quas propriis suis laboribus, fatigis, et expensis acquisiuerit, non obstante, vxore, liberis, fratribus, sorore, ac consanguineis quibusuis, liberam de eisdem habet facultatem, illas dimittendi, dandi, seu legandi, tam in vita, quam in morte cui voluerit, non obstantibus quibuscunque prohibicionibus vel factis vel fiendis (Iločki statut, knj. IV, gl. 1, str. 65).*

²⁵ To razumljivo nije nikakva posebnost slavonskih gradova. I u dalmatinskim gradovima očevi su se brinuli za nezakonitu djecu, pa su im ostavljali legate, brinuli se za njihovu ženidbu/udaju ili ih školovali. Usp. Janeković Römer, *Rod i grad*, 116-119; Zdravka Jelaska, "Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII. – XIV. stoljeće)", *Povijesni prilozi* 18 (1999), 48-49.

U varaždinskim je gradskim knjigama 1455. zabilježen slučaj koji potvrđuje da su očevi oporučivali dobra nezakonitoj djeci. Pavao Svistej je tako ostavio vinograd sinu, što ga je imao sa svojom konkubinom Uršulom.²⁶ Pojednosti o tom slučaju nisu nam nažalost poznate. Gradski zapisnici ne bilježe nikakvo osporavanje ovog nasljedstva. Moguće je da je vinograd bio stečeni posjed kojim je Pavao mogao slobodno raspolagati, ali je isto tako moguće i da Pavao nije imao zakonitih nasljednika, te da je stoga njegov nezakoniti sin mogao bez problema naslijediti vinograd. Na nepostojanje zakonitih nasljednika upućuje i činjenica da je u slučaju smrti Pavlovog sina, vinograd trebao pripasti samostanu sv. Ivana Krstitelja u Varaždinu.

Iz Varaždina nam dolazi još jedan primjer skrbi oca za nezakonitu djecu. Petar Wolfgang Vragović pozakonio je krajem 16. stoljeća svoju nezakonito rođenu djecu Ivana, Jurja i Anu, te im darovao kamenu kuću u Varaždinu. Prema dogovoru s gradskom upravom, u slučaju da mu djeca umru bez nasljednika, kuća je trebala prijeći u ruke grada. Grad je, pak, trebao štititi njihov posjed. Ovaj je dogovor Petar vjerojatno sklopio kako bi djecu zaštitio od mogućih zahtjeva svojih rođaka. Da je Petrova bojazan bila opravdana, vidimo iz protesta njegova brata Ladislava Vragovića. Ladislav je u svoje ime i ime Kristofora Vragovića, kao i u ime njihove djece, protestirao protiv pozakonjenja nezakonite Petrove djece i darovanja kuće. U svom je protestu Ladislav istaknuo da su djeca rođena u nezakonitoj vezi.²⁷ Petrova djeca spominju se u varaždinskim gradskim zapisnicima još jednom iste godine (1592.). Tom prilikom oni zajednički kupuju za 40 ugarskih forinti neku zemlju od Grgura Severa.²⁸ Moguće je da je tu zemlju zapravo platio njihov otac Petar, te da je i ta kupovina bila još jedan način da ih materijalno osigura.

U gore spomenutom slučaju, Petar Wolfgang Vragović je svoju brigu za nezakonitu djecu pokazao ne samo darovanjem određenih dobara, već i time što je, kako smo vidjeli, svoju nezakonitu djecu pozakonio. Prema općem ugarskom pravu nezakonita su djeca pozakonjenjem stjecala sva prava zakonitog djeteta. Pozakonjenje (*legitimatio*) se moglo izvesti putem ugovora ili putem oporuke. Djeca su se mogla pozakoniti i naknadnim brakom. To se moglo učiniti čak i u slučaju kad su roditelji u međuvremenu živjeli u braku s nekim drugim, ali je tada trebalo dokazati da su od začeca do poroda oba roditelja bili slobodni i da su uistinu imali spolni odnos.²⁹ Pozakonjenje je moglo biti provedeno i kraljevom ili papinom odlukom. Pozakonjenje kraljevom odlukom predstavljalo je zapravo kraljevu suglasnost da rečena djeca naslijede sva ona dobra koja bi u nedostatku zakonitih nasljednika pripala kraljevskom fisku. Iz toga razloga u slučaju kada bi postojali zakoniti nasljednici, djeca pozakonjena na ovaj način nisu mogla baštiniti nasljedna dobra. Stečena

²⁶ Tanodi 2/1, 18.

²⁷ ZPGV II, 27, 141-142.

²⁸ ZPGV II, 126.

²⁹ Dabinović, *Hrvatska država*, 367, 396.

su dobra, budući da je njima ostavitelj slobodno raspolagao, mogla baštiniti ovisno o njegovoj odluci. Papinom odlukom ili se skidala s djeteta ljaga vanbračnog rođenja kako bi moglo primiti crkvene redove ili se nevaljani brak naknadno konvalidirao. U ovom drugom slučaju tako pozakonjena djeca imala su jednaka prava kao djeca pozakonjena naknadnim brakom.³⁰

Dok se u slučaju Petra Volfganga Vragovića i njegove djece radilo o pozakonjenju ugovorom, do pozakonjenja naknadnim brakom vjerojatno je došlo u jednom slučaju na Gradecu. Godine 1466. je Elena, služavka postolara Luke, koja je ostala trudna s Fabijanom iz Varaždina, također službenikom istoga Luke, sklopila s njim brak, čime su oboje izbjegli i kaznu progona. Iako se to nigdje ne kaže, vjerojatno je njihovo dijete smatrano zakonitim.³¹

Posebno je pitanje, kakav je bio položaj nezakonite djece pred sudom. Ljudi sramotna života nisu prema općem ugarskom pravu mogli biti ni svjedoci ni skrbnici.³² Kako se pritom gledalo na nezakonitu djecu? U literaturi postoje različita mišljenja u vezi ovog problema. Za razliku od Dabinovića, koji smatra da su pred sudom nezakonita djeca bila u istom položaju kao ljudi sramotna života,³³ Lanović zastupa mišljenje da zbog umanjenja časti pred sudom nisu smjele patiti osobe okaljane bez svoje krivnje, kao što su to vanbračno rođeni, djeca iz rodoskrvnog braka ili nevinna djeca osuđenih veleizdajnika.³⁴

S nezakonitom djecom kao žrtvama u srednjovjekovnim je društvima povezan težak zločin – čedomorstvo. Upravo su nezakonita djeca bila njegove najčešće žrtve.³⁵ Strah od osude društva zbog rođenja nezakonitog djeteta, ali i materijalni problemi, nemogućnost izdržavanja djeteta, navodili su žene na ovaj strašan zločin.

Čedomorstvo spominje i Iločki statut u III. knjizi:

De mulieribus, que prolem in adulterio susceptam interfecerint, et que propriam filiam suam ad prostibulum tradiderint.

Item, Si mulier in viduitate constituta, vel alia quepiam, adulterando vel methando conceperit, et conceptum pepererit, ac partum interemerit, aut aliqua propriam filiam ad prostibulum pro pecunia tradiderit, et hoc

³⁰ Lanović, *Privatno pravo*, 135, 309.

³¹ MCZ VII, 307-308. Pozakonjenje naknadnim brakom roditelja bilo je moguće i u dalmatinskim gradovima. Spominje se npr. u šibenskom i zadarskom statutu (Janeković Römer, *Rod i grad*, 116). Praksa pozakonjena nezakonite djece naknadnim brakom bila je poznata i u Trogiru (Jelaska, "Trogirska srednjovjekovna obitelj", 49).

³² Lanović, *Privatno pravo*, 138.

³³ Dabinović, *Hrvatsko državno*, 368.

³⁴ Lanović, *Privatno pravo*, 138.

³⁵ I u dalmatinskim gradovima vanbračna su djeca najčešće žrtve čedomorstva i pobačaja (Janeković Römer, *Rod i grad*, 108).

*sufficienti testimonio, id est proprioris sui, vel aliorum fidedignorum et honestorum virorum testimonio fuerit approbatum, talis debet duci ad patibulum, et ibi igne consumi et comburi.*³⁶

Kao što se iz navedene odredbe vidi, Iločki je statut za čedomorstvo predviđao kaznu spaljivanja na lomači. Zanimljivo je da se o čedomorstvu govori u glavi u kojoj se govori i o podvođenju vlastite kćeri. Podvođenje kćeri upropaštavalo je njezinu dušu, te se vjerojatno stoga u istoj odredbi govori o oba zločina. Kazna za ubojstvo tijela vlastitog djeteta ista je kao i kazna za “ubojstvo” njegove duše.

U sudskoj praksi gradova srednjovjekovne Slavonije, osim spaljivanjem, čedomorstvo je bilo kažnjavano i drugim oblicima smrtnih kazni (utapljanje, zakapanje žive osobe). Te su smrtne kazne znale biti zamijenjene batinjanjem i izgonom iz grada.

Godine 1466. gradečki sud je osudio Jelenu, pastorku postolara Fabijana, koja je utopila dijete bacivši ga u bunar. Osuda je prvo glasila smrt na lomači, ali je potom zamijenjena batinjanjem i izgonom iz grada.³⁷ U Gradecu se suđenje za čedomorstvo odigralo i 1537. kada je za čedomorstvo optužena neka žena (sudski spis ne spominje njeno ime). Budući da je optužena tvrdila da nije ubila dijete već da je ono bilo mrtvorodeno, te da ga je ona samo bacila preko zidina, a nije se moglo dokazati da ga je ubila, osuđena je da je vežu na stup srama, izbatinaju i istjeraju iz grada, tako da se nikad ne vrati.³⁸

God. 1588. Uršula Geljanica, služavka varaždinskog suca Blaža Škrinjarića, uglednog građanina i pisca, rodila je vanbračno dijete, noću, u štali, bez ičije pomoći. Dijete je umrlo ubrzo nakon što su ga susjedi pronašli i odnijeli na krštenje. Župnik koji ga je krstio, primijetio je da je ozlijeđeno, te je Uršula optužena za čedomorstvo. Uхваćena je i stavljena na muke kako bi priznala tko je otac. Nakon što je prvo tvrdila da je dijete začela s nekim vojnikom, promijenila je iskaz i optužila Škrinjarića da je on otac djeteta, te je protiv njega pokrenuta parnica. Istragu protiv Škrinjarića tražio je sam ban Toma Erdödy navodeći da je Škrinjarić bio oženjen te da se radi o sumnji na preljub. Uršula je osuđena na smrt utapanjem, ali joj je kazna odgođena dok se ne razjasni pitanje oca djeteta. Uspjela je pobjeći iz zatvora, ali je nakon nekoliko dana uhićena. Tada je povukla optužbu protiv Škrinjarića i izjavila da je otac djeteta mlinar Martin. Istraga protiv Škrinjarića ipak nije obustavljena dok Škrinjarić zajedno s još 19 ljudi, koji su se zakleli u njegovu korist, nije položio zakletvu pred novim varaždinskim sucem, varaždinskim prisežnicima, te sucem, podsucem i prisežnicima Varaždinske županije, računovođom varaždinske tvrđave i mnogim građanima.³⁹ Iako su optužbe tada odbačene,

³⁶ *Iločki statut*, knj. III, gl. 15, str. 43.

³⁷ MCZ VII, 310-311.

³⁸ MCZ XIV, 91

³⁹ ZPGV I, 27-29, 252, 255-257, 272-273, 417-418, 428-429, 433-434, 436-447, 465-466.

Škrinjarićev ugled ipak je ostao narušen, te nikad više nije biran za suca. Uršulina optužba protiv Škrinjarića možda je bila uzrokovana nadom da će je Škrinjarićev položaj u društvu zaštititi. Moguće je da je vjerovala da Škrinjarića zbog njegovog ugleda neće dirati, pa da će i ona tako biti pošteđena. Da li je kazna nad Uršulom izvršena ili ne, izvori nam ne govore.⁴⁰

Nekoliko godina kasnije (1592.) zabilježen je u Varaždinu još jedan slučaj čedomorstva. Morovićeve kćerka Jelena optužena je da je dok je radi- la u žetvi kod Martina Krvarića, u potaji rodila dijete, koje je za trudnoće skrivala, ubila ga i zakopala. Kad je tijelo djeteta sljedeći dan nađeno, zaključilo se da ga je mogla roditi samo Jelena. Nakon što je uhvaćena, Jelena je tvrdila da je dijete bilo mrtvorodeno, ali je sud prihvatio tvrdnju tužitelja da je Jelena imala namjeru ubiti dijete budući da nikome nije rekla da je trudna. Tijekom ispitivanja Jelena je priznala da je dijete ubila te je osuđena na smrt. Sud je odredio da bude živa zakopana na mjestu na koje će prije biti stavljeno trnje.⁴¹

Pobačaj je u gradskim naseljima međurječja tijekom srednjeg vijeka također smatran čedomorstvom. Na Gradecu je udovica Elizabeta ostala trudnom s Mihovilom, slugom suca Blaža, te je pobacila. Nakon što je uhvaćena, izbatinana je i protjerana iz grada *propter sua maleficia nephandissima et signanter propter deperditionem cuiusdam pueri sui, quem ipsa clandestine pepererat et tumulaverat*. Imovina joj je oduzeta u korist grada, koji je njenu šumu potom prodao sucu Martinu.⁴² Doroteja, mlada seljanka, koja je došavši u Gradec bludno živjela, osuđena je 1499. na smrt utapanjem u Savi nakon što je priznala da je dva puta pobacila dijete. Ipak, nije pogubljena pošto je Valentin, krvnik koji ju je trebao smaknuti, zamolio sud da je pomiluje kako bi je mogao oženiti.⁴³

Briga gradskih vlasti za zaštitu nezakonite djece, vidljiva je osim u činjenici što su njihove živote štitili oštrim kaznama koje su prijetile osuđenima za čedomorstvo ili pobačaj, i u sljedećem slučaju iz Gradeca iz 1466. godine. Tada je Jelica, rođakinja Klementa, magistra hospotala Bl. Djevice Marije, koja je osuđena jer je ostala trudnom, pomilovana zbog dobrobiti djeteta. Sud je pri-

⁴⁰ O ovom je slučaju pisao N. Budak u radu "U sukobu s javnim moralom", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 21 (1988), 124-125. Budak zastupa mišljenje da je Škrinjarićev slučaj pokazao da su moralne norme bile iznad pojedinca bez obzira na njegov položaj, te da je istraga bila takva zbog ozbiljnosti zločina. Iako je ubojstvo djeteta u gradskim naseljima međurječja nesumnjivo shvaćano kao težak zločin, u drugim slučajevima čedomorstva ne nailazimo na istragu protiv oca. Ovdje se vjerojatno radilo i o nečemu drugom. Možda su u pitanju bile i političke igre.

⁴¹ ZPGV II, 51, 159-160.

⁴² MCZ VII, 334; X, 274.

⁴³ MCZ VIII, 127-128. Zabilježeni su i drugi slučajevi pomilovanja zločinca poradi sklapanja braka. Tako je 1462. zvonar Pavao, koji je bio osuđen zbog sudjelovanja u krađi, pomilovan nakon što je jedna djevojka izjavila da će poći za njega kao zakonita žena (MCZ VII, 224-225).

tom jedino naredio da se više ne nosi na djevojački način, te joj zaprijetio da ne smije naškoditi djetetu. Određen je jamac koji se trebao brinuti da Jelica poštuje odluke suda.⁴⁴

Usprkos tome što su podaci o nezakonito rođenima dosta šturi, i iz njih se mogu zaključiti neke stvari. Očito je da život nezakonite djece u gradovima na području između Save i Drave nije bio lagan. Ona su bila izložena različitim ograničenjima, a stradavala su i kao žrtve čedomorstva i pobačaja. Ipak, gradska je uprava nastojala zaštititi njihove živote, a u izvorima nalazimo i zapise koji svjedoče o brizi roditelja za njih. Iako ne možemo odrediti koliko je nezakonite djece bilo, njihovi su spomeni relativno rijetki. Izgleda da je njihov udio u stanovništvu bio relativno nizak, na što upućuje i činjenica da u vrelima ne nalazimo nikakav trag o postojanju nahodišta ili neke slične institucije. Na manji broj nezakonite djece mogli su, s jedne strane, utjecati strogi propisi protiv vanbračnih spolnih odnosa, a s druge strane, činjenica da je većina stanovnika ovih naselja bila u braku.⁴⁵

Summary

WHAT DO WE KNOW ABOUT ILLEGITIMATE CHILDREN IN URBAN SETTLEMENTS BETWEEN THE SAVA AND DRAVA RIVERS DURING THE MIDDLE AGES?

This paper attempts to give some first information about the position of children born out of wedlock in the settlements in the area between the Sava and Drava rivers in the Middle Ages. The paper is based upon an analysis of legal provisions, and judicial and property documents drawn up in the cities in the area. The position of illegitimate children according to *Tripartitum* is examined. The restrictions brought on by such a birth (e.g. concerning inheritance) and the care for illegitimate children are described. Attention is devoted to infanticide and to its punishment.

In spite of the fact that the data about children born out of wedlock are fairly brief, even from them something can be gleaned. It is clear that the life of illegitimate children in this area was not very easy. They were subjected to various restrictions, and were also the victims of infanticide and terminations. Nevertheless, the city authorities did attempt to protect their lives, and in the sources we can find records that testify to parental concern about them. Although we cannot determine how many illegitimate children there were, they are mentioned relatively rarely. It would seem that they represented a rather low percentage of the general population, which is also suggested by there being no trace in the sources of the existence of any foundling hospitals or similar institutions. The small number of children born out of wedlock could be the result of the strict regulations against extra-marital relations, or of the fact that most of the inhabitants of the settlements were actually married.

⁴⁴ MCZ VII, XXI, 308.

⁴⁵ U obiteljima obrtnika i sitnih i srednjih trgovaca veliku važnost ima rad oba supružnika, te je pojedincu život znatno otežan ako nema bračnog druga. Između ostalog i to je bio razlog zašto je većina stanovnika gradskih naselja međurječja bila u braku i zašto su bili česti ponovni brakovi udovaca i udovica. Usp. Marija Karbić, *Obitelj u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije (13.-16. st.)*, magistarski rad (Zagreb, 2001).